

Fəriba İbrahimi (Afaq)

Bəzi insanlar və sənətçilər haqqında bir yazı yazmaq, onları anlatmağa çalışmaq özü də gerçəkdən sənət ruhu tələb edir. Çünkü sənət ruhu, sənət bilgisi ilə donatılmış(əchiz edilmiş) bir insan haqqında yazı yazmaq asan iş deyildir. Özəlliklə əgər haqqında yazmaq istədiyiniz sənətçi insanla bağlı bir xatirən də varsa, artıq bu haqda yazmaq həm də bir zövq məsələsi halına gəlir. Güney Azərbaycanda sənətçi olmaq çətin və məsuliyyətli işdir. Çünkü sənət ölüm və fəna tanımaz. Ölməzliliklə sınırdaş olan sənət və sənətçi isə haqqı, həqiqəti aramağı özü üçün bir hobi olaraq anlar. Sənət və sənətçi gerçəkləri, fərdi və toplumsal(ictimai) zövq anlayışı və axtarıları estetik bir biçimdə ifadə etməyə özənər. Bir də sənətinin psixolojisində daima bir rahatsızlıq yer alar. Sənətinin bir türlü arxayınlığı və rahatlığı olmaz. Daima bir axtarış duyğusu içində bulunur. Daima bir örnəkdən yola çıxaraq bir əsər yaratmaq sənətinin doğıal misyonudur. Və də sənətin insanlarn ruhunda qavrayıcılıq imkanlarını genişlətmə hədəfi var. Sənət əsəri olayı bəsit bir sosial olqu olaraq anlatmaz. Hər bir olqu (pədidə, fenomen) sənət əsərində özünün həm də duğıusal ifadə biçimini sərgilər. Sənətçi bir tarixi misyonun fərquində olan şəxsiyyətdir. Millət isə tarixi bir olqudur. Bu tarixi olqunun olğıunlunu (yetişkinliyini) sağlan isə dildir. Düşüncənin gəlişməsi üçün bir dil lazımdır. Dil yoxsa nə millətin varlığı tanımlana bilər, nə də maddi mənəvi olaraq bir gəlişmə gerçəkləşə bilər. Güney Azərbaycandakı dil sorunu bir şair sənətinin ilk başda gələn sorundur. Çünkü bir milli şair yazdığı əsərinin öz dildəşləri tərəfindən oxunmasını istər. Yəni bir sənətçi öz ruh və düşünce dünyasındakı gəlişmələri öz dildəşləri ilə paylaşmaq istər. Bu paylaşım duyğusu sənətinin ilham qaynağıdır. Sənətçi, aydınlatıcı misyonunu gerçəkləşdirdikcə öz tutumunda və yolunda daha da istiqrarlı, dönməz olar. Sənət isə öz imkanlarını dildə sınayar, öz tapıntılarını, nailiyyətlərini dilə yüklər. Bu üzdən də bir millət üçün dil ortağı tarixi xatirələrin qaynağına dönuşər. Dil düşüncənin çeşitli duyğularla qarışmış şəklini ifadə etmək üçün hər türlü arac və amacları həm kullanar, həm ürətər(istehsal edir). İndi dil haqqında bütün bu söylənlərdən yola çıxaraq, sənətin və təkəkkürün ifadə və gerçəkləşmə imkanı (dil) yasaqsa və yazal (neveştari) statusdan yoxsunsə (məhrumsə) o zaman sənətinin özünü anlatma istedadına qıfıl vurulmuşdur deməkdir. Çünkü sənətçi öz soyu, ulusu tərəfindən anlaşılmaz durumdadır. Bu da böyük bir faciə.

Güney Azərbaycanda dilimiz axsağı duruma gətirilmişdir. Dilimiz üzərində soysuzlaşdırma, soyundan, olanaqlarından qoparma eylləmləri yapılmaktadır. Milli varlığımızın şifrəsi olan dilimiz böyük bir basğı altında məhv olmaktadır. Gerçəkdən də məhv olmaktadır. Elə bir durum yaranmışdır ki, Türk dili sadəcə gündəlik maddi ehtiyacları danışıq düzeyində (səviyəsində) bərtərəf etməkdən başqa heç bir keçərliliyi yoxdur. Nə elmi bir əsərin, nə tairixi nə də böyük sənət esərlərinin dilimizə tərcüməsinə imkan yox, oxullarda Türk çocuqları fikrən soysuzlaşdırılmaqda və Türk ulusu gerçək bir etnosit (bir etnosun fikrən soysuzlaşması, dilinin, medeniyətinin və digər kimlik kodlarının məhv edilməsi. Genosit bir milləti fizikən məhv etmək və etnosit isə fikrən məhv etməkdir.) uyqulamasına məruz qalmaqdadır. Böylə isə sənətçi Türk insanının istər istəməz bir şəkildə özünü milli kimlik uğruna mücadilə səngərində görməsi doğıal bir sürəddir. Bu sənətçilərdən birisi də nəcib bir xanım əfəndi olan, Afaq təkəllüsü ilə yazan Fəriba İbrahimidir

* * *

1980li illərdə Azərbaycanın edəbi, mənəvi həyatında özünə məxsus yeri olan Yəhya Şeyda Təbrizdə nəşr olunan "Foruğ-e azadi" çəzetinin bir səhifəsini Türk dilində yayımladı. Bu bir səhifə o zaman edəbiyatla uğraşan insanlarn bir birləri ilə tanışmaları üçün böyük imkan qaynağı olmuşdu. Bu bir səhifədə şeirləri nəşr olunan, özəlliklə gənc nəsilə tanışmaq mümkün idi. Bu üzdən də Yəhya Şeydanın Azərbaycanın mənəvi həyatında gerçəkdən böyük yeri vardır. Daha sonra da Yəhya Şeyda "Ədəbiyat Ocağı" adında təkürət-üş şüərə karakterli iki cildlik həcim kitab yayınladı. Demək olar ki, Firudun Bey Köçərlinin Quzey Azərbaycanda milli ədəbiyatımızın gəlişməsi və milli dildə yazanlarn təşviqi üçün gerçəkləşdirdiyi əməli Yəhya Şeyda daha geniş miqyasda Güney Azərbaycanda gerçəkləşdirdi. Bu kitabda yüzlərcə Türk dilində şeir yazan şairlərin həyatı haqqında bilgi verilmiş, yaradıcılıqlarından örnəklər

sunulmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyat şünaslığı və ədəbiyyat tarixi açısından iki cilddən ibarət olan “Ədəbiyyat ocağı” kitabı haiz-i əhəmiyyətdir. İndi düşünürəm ki, mənim Təbriz həyatımın verimliliyi(faydalı olması) də yalnız bu səbəbdən idi. Mənim də fitrətimdə barınan millilik bəzi işləri görməmə səbəb olurdu. Məsələn harda bir şair və ya şairədən xəbər tutsa idim yaxından tanışmağa özənərdim.

Afaq xanımın yaradıcılığı ilə “Foruğ-e azadi” çəzeti vasitəsi ilə tanış oldum. Daha sonra mən Ərdəbildə tarım bakanlığına bağlı bir mərkəzdə çalışdığım üçün Afaq xanımın yaşadığı Xiyav şəhrinə daha yaxın oldum. Bu dəyərli xanım əfəndi ilə ilk kəz Ərdəbildə yaxından tanış oldum. Həm Xiyavda çalışır, həm də Ərdəbildə yüksək lisans yapmaqda idi. Afaq xanımın şeirləri diqqətləri cəlb edəcək səviyədə idi. Bu üzdən mən də vətənimizin bu dəyərli qələm sahibi ilə yaxından tanış olmaq istəmişdim. O zaman Güney Azərbaycanda ədəbiyyatımızın durmu, dilimiz, kimliyimiz haqqında uzun uzun danışdıq. Bu danışqlarımız əsnasında Afaq xanımın dünya görüşü ilə də tanış oldum. Çağdaş və entelektual bir Güney Azərbaycan qadın tipi olan Afaq xanım həm də ədəbiyyat və şeir sənəti haqqında geniş bilgiyə sahib idi.

Mən Quzey Azərbaycana getdim. Bir il Bakıda yaşadığıdan sonra təkrar Ərdəbilə Güneyə geri döndüm. Sovyetlər Birliyi dağılmışdı və dünya genəində olduğu kimi Güney Azərbaycanda da milli həyəcan yaranmışdı. Quzey Azərbaycanın müstəqil dövlət olması Güney Azərbaycanda öz təsirini buraxmağa başlamışdı. Şuşanın süqutu mənim ruhuma böyük zərbə vurmuşdu. Öz içimdə burxulmuşdum, yıxılmışdım, batmışdım sanki. Güney Azərbaycandakı gənc dostlarımı da özüm kimi qırqın, üzgün həm də sinirli və savaşa hazır gördüm. O zaman buraxıb getdiyim bir çox dostlarımı təkrar görmək istədim. Əhərdə ikən düşündüm ki, Xiyava da bir baş çəkim. Xiyavda görməmə gərəkən dostlarım var idi. Afaq xanımın hörmətli həyat yoldaşı telefona cavab verdi. Adresi ondan alıb evlərinə getdim. Bəhmən Bəyin “Gələcəyinizi öncədən bilsəydim qurban kəsərdim” söyləməsi məni çox utandırdı. Afaq xanımın Urmiyədə doktorluq oxuyan bacısı ilə də tanış oldum. Onların da Şuşanın süqutu səbəbi ilə üzləri gülmürdü. Xiyavdan ayrılıb Təbrizə yola düşdüyümdə içimdən suçluluq duyğusu keçirdi. Sanki Şuşanın süqutunda mənim də suçum varmış kimi bir hal içində idim. Şuşa süqut etdi və mən isə onun uğruna savaşamadım.

Bakıya döndüyümdə bir çox şairlərin şeirlərindən örnəklər aparmışdım özümlə. Ancaq həyatım istiqrarsız olduğu üçün hamısını itirdim. Hərəsi bir yerdə qaldı. Afaq xanımın da şeirlərini itirdim. Onun şeirləri haqqında ədəbi tənqid açısından bir şeylər yazmaq keçirdi ağılımdan. Şeirlərini toplu şəkildə əldə edə bilmədim. Keçənlərdə bir şeirinə rastlandım. Bu şeirdə çox önəmli mesajlar var. Bu bir şeirdən faydalanıb Afaq xanımın sənət ruhunu oxuculara tanıtmıq, sənət anatomisi haqqında bir şeylər söyləmək istəyirəm.

* * *

Keçən yüz ildə dil haqqında bir çox dərşmələr yapılmışdır. Dilin soyal olqu (pədidə) olaraq toplumun üstyapısına (ru bəna) və ya altyapısına (zirbəna) aid olduğu haqda özəlliklə marksistlər tərəfindən bir sürü mübahisələr ortaya qoyulmuşdur. Yalnız bu “üstyapı” və “altyapı” kimi iki dar formulun bucağından dünyaya baxan marksistlər dili hansı yapıya aid etmələri konusunda şaşırıb qalmışdılar. Altyapıya aid edə bilmirdilər, çünki toplumun maddi yaşamını içrəən və altyapı olaraq bəilirlənən ekonomik gəlişmələr devirdən devirə dəyişikliyə məruz qalmışdır. Məsələn feodalizmin özünə məxsus və burjuanın isə özünə məxsus və bir birindən fərqlənən, hətta təzad təşkil edən ekonomik sistemləri var. Lakin bir millətin dili ekonomik sistemlər kimi dəyişimə məruz qalmamaqdadır. Məsələn feodalizm dönəmindki dil imkanları ilə burjuazi dönəmindəki dil eynidir. Marksist dəyərləndirməyə görə camiatın üstyapısını oluşturan (təşkil edən) kəltürəl və mədəni dəyərlər də altyapı dəyişimlərinə mütənəsbən dəyişimə uğrarmış. Lakin yenə də dil mövzusunda bu dəyişimin keçərli olmadığı təsbit edilmişdir. Yaxşı bu dilin yeri bu diyalektik məntiqə görə haradır? Sonunda belə qərara gələrler ki, dil altyapı ilə üstyapını bir birinə bağlayan biricik etkəndir(amildir). Yalnız bu tanımlama da (tərif) bilimsəl və tarixi diyalektik təkamülünə uyğun gəlməməkdədir. Bu şəkildə hər şeyi maddi olaraq görən və materializm (maddə haqqında bilgi) məntiqi ilə anlamağa, anlatmağa çalışın bu kəsım dilin toplumdaki və sosial yaşamdaki yerini bir türlü təsbit

edəməzlər. Marks; "Dil pratik (əməli) şüurdur" deyir. Bu təsbit nə qədər doğru olsa da içərici və ehtiva edici deyildir. Çünkü bu pratik şüurun uzantısı paratik olmayan milli və fərdi ruhda bərinməkdədir. Füzulinin də üzərində vurğu ilə durduğu dilin əsrar əngizliyi də bu səbəbdən olsa gərək. İnsanların ruh halları və psixoloji durumları həmişə dilə yansıyır. Bu nədənə də dil kollektiv şüuraltının daşıyıcısı və qoruyucusudur. Bir maddi əsər kimi tarixdə təxrib edilib yox olmaz. Örnəyin bizim kollektiv bilincaltımızdan qaynaqlanan nağıllarımız; Dədə Qorqud nağılları, Əsli Kərəm kimi destanlarımız, folklorik dəyərlərimiz bu gün də dilimizdə mövcudur. Öylə isə dil canlı bir tarixdir.

Sövc-i təbii bir məntiqdən, insan və toplum ruhunda qavrayıcılıq təfəkküründən yola çıxan Fəriba İbrahimiyə görə millət olqusu bir bədən, bir peykər isə onun idrak və hissiyat üzvlərini təşkil edən dildir. Hissiyatın, idrakatın qaynağı dildir. Millətin tarixi xatirələrinin daşıyıcısı və ona millət olma imkanını sağlayan dilmiş və onsuz yaşamaq mümkün deyilmiş, çünkü insan tarixi xatirələrinin dısında var olan bir yaratıq (məxluq) deyildir. Bu nədənə Fəriba İbrahimi öz təsbitini bu şəkildə ifadə edər:

" Sənlə yaşayıram, sənlə gülürəm

Həyat peykərimə göz ana dilim"

Və dilin tarixi bir olqu olması üzərinə diqqətləri cəlb edər. Tarix sadəcə olub bitmiş olaylar bütünü deyildir. Tarix sadəcə gəldiyi yolu müəyyən etməz, etməməlidir. Keçmiş olaylar bütünüdən ibrət alaraq gələcəyə də bir baxış açısı ortaya qoymalı, gələcək üçün də umutlar və 'd etməlidir:

" Sənsən əski günüm, gələcəyim də"

Üstəki misranın davamı olan başqa bir misrada milli ruhdan qaynaqlanan milli iradənin, dözümlün olqun bir şəkildə zühür etməsini istər. Bu da o deməkdir ki, Afaq xanımın mənsub olduğu millət, milli dəyərlər və milli dil basqı altındadır. Bu nədənə də dirənişə bir çağırış var:

"Yabancı sözlərə döz ana dilim"

Azərbaycan Türkçəsi öz cazibəsini, ölməzliyini Azərbaycan Türklüyünün özünə özgü (məxsus) şəkildə özümşədiyi bir çox mədəni örnklərə, özəlliklə də musiqiyə, muğama yükləmişdir:

" Həyat incəliyin gül budağında

Şirin nəğmələrin yar dodağında

Şeir çələnglərin muğam bağında

Söylə sən sevimli söz ana dilim"

Yasaqlara, şovinstik vəhşiliklərə rəğmən Türkcənin gözəlliyinə güvənib əxlaqi, insani duyğularını ifadə etməyə çalışan şair ən doğru mutluluğu ana dili timsalında öz kimliyinə güvənəkdə, arxalanmağa görür:

" Kor olsun xor baxan gözbrü sənə

Düşməsin varlığın dumana, çənə

Sevgilim birlikdə deyək vətənə:

yaşasın öz obam, öz ana dilim“

Afaq xanımın da təsbitindən anlaşıldığı kimi dil millətin evidir. Zaman axışı içində millət her şeyini; fəlakətini, səadətini öz dilinə yüklər.

Yazımın sonunda Afaq xanımın bu gözəl şeirini tam olaraq oxucuya sunmaq istəyirəm.

“ Sənlə yaşayıram, sənlə gülürəm

Həyat peykərimə göz ana dilim

Sənsən əski günüm, gələcəyim də

Yabancı sözlər döz ana dilim

Həyat incəliyin gül budağında

Şirin nəğmələrin yar dodağında

Şeir çələnglərin muğam bağında

Söylə sən sevimli söz ana dilim

Yaltaqlıq qoxusu sənə çatmasın

Qarşı çıx yasağa haqqın batmasın

Elə arxalanki, səni atmasın

Sənət dəryasında üz ana dilim

Göylərdən genişsən, dənizdən dərin

Gahdan atəş kimi gahdan da sərin

Yüksəlir səninlə alpərənlərin (cəngavər mütəfəkkilər)

Bir gün qövr edəcək qor ana dilim

Kor olsun xor baxan gözləri sənə

Düşməsin varlığın dumana, çənə

Sevgilim birlikdə deyək vətənə:

Yaşasın öz obam, öz ana dilim

Söylə dərdimizi tap dərmanın da

Güvənək biz sənə ellər yanında

Qorqud dədəmizin söylə şanında

Aşıqlar sazında süz ana dilim

Əsirlərdən başla bizə sarı bax

Dostları sevindir, düşmənləri yax

"Afaq"a yayılıb zənginliyin bax

İncilər, misralar düz ana dilim.